

Лекція №2.

Економічні системи та економічні відносини власності.

План лекції

1. Економічна система, її сутність, структурні елементи, типи
2. Власність, її місце і роль в економічній системі
3. Основні напрями реформування форм власності в Україні.

Актуалізація теми

Політична економія вивчає економічні відносини, які виникають між людьми з приводу виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних і духовних благ. Уся організована сукупність зв'язків у відносинах між суб'єктами економіки пов'язана із поняттям економічної системи і економічними відносинами власності.

Основні проблеми теми, на які слід звернути увагу

Продуктивні сили та їх розвиток; технологічний спосіб виробництва; виробничі відносини, їх суть і структура; відносини власності; економічний спосіб виробництва; суспільно-економічна формація; економічна система. Вирішальна роль власності на засоби виробництва в системі виробничих відносин, її суть, об'єкти і суб'єкти, економічний зміст відносин власності. Необхідність реформування відносин власності і переходу до різноманітних форм власності в сучасній Україні.

Основні поняття:

Соціально-економічна формація. Економічна система. Продуктивні сили. Економічні відносини. Господарський механізм. Командна, ринкова, змішана економічні системи. Власність. Тип, форма, вид власності. Структура відносин власності. Суб'єкти власності. Об'єкти власності. Право власності. Плюралізм форм власності. Суспільна власність. Приватна власність. Корпоративна власність. Державна власність. Муніципальна власність. Колективна власність. Кооперативна власність. Інтелектуальна власність. Роздержавлення власності. Приватизація власності.

1. Економічна система, її сутність, структурні елементи, типи

Об'єктом дослідження політекономії є господарська, тобто економічна система.

Економічна система – це особливим чином впорядкована система зв'язку між виробниками та споживачами матеріальних благ і послуг.

За структурою вона включає **такі елементи**:

Конкретні форми економічних зв'язків між господарюючими суб'єктами;

Соціально - економічні відносини.

Організаційно - економічні відносини.

Господарський механізм, тобто спосіб організації економічного життя суспільства на макрорівні.

У світовій економічній літературі найпоширеніша класифікація економічних систем за **двома ознаками**:

За формою власності.

За механізмом регулювання економіки.

Відповідно до цього розрізняють **три типи економічних систем**:

1. Командна (тоталітарна)

її риси:

державна власність;

державний контроль і регулювання економіки;

2. Ринкова (або капіталізм вільної конкуренції) (на Заході до 30^x років XX ст.)

її риси:

приватна власність;

ринковий механізм саморегулювання економіки.

3. Змішана.

її риси:

різноманіття типів і форм власності;

поєднання ринкового саморегулювання з державним регулюванням економіки.

Особливе місце займає **перехідна економіка**, що перебуває в стані зміни, переходу від одного типу до іншого. (Україна завершила перехід від командної до змішаної економічної системи).

Змішана економічна система сьогодні характерна для абсолютної більшості держав світу. Вона виступає в трьох основних **модифікаціях**:

1. **Лібералізм (американська модель)** – багато типів і форм власності та слабка втручання держави в економіку.

2. **Дирижизм (японська модель)** – активна роль держави в економіці.

3. **Соціально – орієнтована економіка (шведська модель)**, коли велика роль держави в розподілі й перерозподілі доходів і сильний механізм соціального захисту населення.

Конституція України проголошує курс нашої держави на побудову соціально-орієнтованої економічної системи.

Організаційно-економічні відносини – це відносини, які формуються і розвиваються в процесі управління підприємством, проведення маркетингових досліджень тощо.

Техніко-економічні відносини – відносини, які зумовлюють технологічний спосіб, у який

відбувається поєднання факторів виробництва і включають зв'язки з приводу спеціалізації, кооперування, комбінування, організації технології виробництва тощо всередині окремого підприємства, об'єднання та між підприємствами.

Рівень розвитку економічних відносин визначається рівнем розвитку продуктивних сил. Кожній економічній системі відповідає свій рівень продуктивних сил і відповідних їм економічних відносин. В економічній системі господарська діяльність завжди є організованою, скоординованою тим чи іншим чином, тому економічна система має складну структуру, яка утворюється в процесі взаємодії окремих елементів, якими є: 1) продуктивні сили; 2) техніко-економічні відносини; 3) організаційно-економічні відносини; 4) виробничі відносини або відносини економічної власності на засоби виробництва; 5) господарський механізм (регулювання економічної діяльності здійснюється за його допомогою).

Серед економічних відносин виділяють соціально-економічні (виробничі) відносини, організаційно-економічні і техніко-економічні відносини.

Найскладніша підсистема економічної системи – **виробничі відносини** або **відносини економічної власності**, тобто відносини між людьми з приводу привласнення:

робочої сили;

засобів виробництва;

досягнень науки;

інформації;

результатів впровадження найпередовіших форм і методів організації виробництва;

послуг тощо.

До **продуктивних сил належать засоби виробництва і люди**, які мають виробничий досвід і приводять у рух засоби виробництва (див. схему «Структура продуктивних сил»).

^ **Господарський механізм** – система організаційних структур, конкретних форм і методів управління, а також правових норм, за допомогою яких реалізуються діючі в конкретних умовах економічні закони, здійснюється вирішення суперечностей суспільного способу виробництва, узгодження інтересів всебічного розвитку людини з інтересами колективу, суспільства. Ядром господарського механізму є державне регулювання.

Всесвітню історію К. Маркс розділив на п'ять суспільно-економічних формацій: первіснообщинну (панує спільна, общинна власність), рабовласницьку, феодальну, капіталістичну (антагоністичні формації з притаманними їм приватною власністю і боротьбою класів) і комуністичну (засновану на суспільній власності).

Нагальною стала потреба доповнення такого тлумачення історичного розвитку принципово іншим, нелінійним підходом до його розуміння. У ХХ ст. цивілізаційний підхід набув першорядного значення і став одним з пріоритетних.

Нині цивілізаційний підхід розглядається як концепція періодизації історії суспільства, що передбачає історичний кругообіг різних типів суспільства та історичних епох через декілька стадій

– від зародження до загибелі. Відповідно до цивілізаційного підходу, що значною мірою базується на філософії позитивізму, власника засобів виробництва, який наймає робочу силу і безоплатно привласнює частину створеного ним продукту, називають роботодавцем, а відповідно до формаційного підходу – капіталістом.

У широкому значенні прихильники цивілізаційного підходу дотримуються принципу технологічного детермінізму (див. словник), різновидами якого є теорія „технотронного суспільства" З. Бжезинського, „постіндустріального суспільства" А. Тоффлера, „кібернетичного", „інформаційного" суспільства тощо. Тобто загально-цивілізаційний підхід частково відображає розвиток технологічного способу виробництва, а тому підпорядкований формаційному підходу, який дає системну характеристику базису і надбудови.

Більшість вчених економістів виділяють три стадії цивілізації: аграрну, індустріальну і постіндустріальну. В основі такого поділу до періодизації людської цивілізації є критерій розвитку окремих елементів продуктивних сил, передусім техніки, змістом яких є відношення людина-природа.

Особливості ринкової трансформації економіки України можна визначити так:

- 1) вихідний стан ринкових перетворень — антипод ринку — планова економіка. Тому перехід до ринкових відносин здійснюється шляхом глибоких якісних перетворень попередніх відносин;
- 2) глобальний характер трансформаційних перетворень. Зміні підлягає все: відносини власності, спосіб розподілу ресурсів, мотивація, цілі і засоби економічного розвитку, елементи надбудови;
- 3) зростання ролі неекономічних факторів розвитку. Це насамперед стосується правильності вибраного курсу економічних перетворень і засобів їх здійснення;
- 4) трансформаційний економічний спад, зумовлений значною мірою прорахунками у виборі курсу перетворень і засобів його реалізації;
- 5) необхідність налагодження принципово інших економічних відносин із країнами колишнього СРСР;
- 6) складність інтеграції України у світове господарство;
- 7) зatoryжна тривалість трансформаційного періоду порівняно з рядом інших постсоціалістичних країн;
- 8) високий рівень тіньової економіки (понад 50 % ВВП) та засилля олігархічно-кланових структур.

Власність, її місце і роль в економічній системі

Коли ми вивчаємо поняття економічної системи і господарський лад країни завжди ставимо питання: кому належить економічна влада, хто розпоряджається суспільним багатством. Суть цієї влади полягає в характері привласнення засобів виробництва і його результатів.

Щоб з'ясувати природу та економічну структуру того чи іншого суспільства необхідно розкрити зміст існуючої системи відносин власності.

Основою будь-якої економічної системи є відносини власності. Вони об'єктивно складаються між людьми у виробництві щодо приводу **привласнення** матеріальних благ і послуг, тому що не можна здійснити процес виробництва без привласнення. Спочатку відносини власності склалися у формі певних історичних звичаїв. З появою держави люди створювали юридичні закони, що закріплювали право власності. Тому **власність у юридичному розумінні** - це майнові відносини, закріплені в правових нормах. Правові відносини власності закріплюють за певними суб'єктами права **володіння, користування й розпорядження** майном. Тому юридичне розуміння власності суб'єктивне.

Відносини власності утворюють ядро системи економічних відносин, визначають економічну природу існуючого господарського ладу і всього суспільства. Відносини власності необхідно відрізнити від права власності, яке визначає не стосунки між людьми, а ставлення людей до речей (об'єктів власності) і визначає юридичний зміст власності.

Власність – це економічні відносини між людьми з приводу привласнення засобів виробництва, робочої сили предметів споживання, послуг, об'єктів інтелектуальної власності в усіх сферах суспільного виробництва.

Власність в економічному розумінні – це складний комплекс господарських відносин, що об'єктивно складаються між людьми у виробництві з приводу привласнення, використання та економічної реалізації результатів і умов виробництва.

Привласнення – це такі відносини між людьми, коли людина ставиться до речі як до своєї. Протилежне привласненню - відчуження. Власність повинна економічно реалізуватися, тобто принести власникові дохід у певній формі. Якщо цього немає, то відносини власності формальні, вона перетворюється в нічийну.

Об'єкти власності: засоби виробництва і предмети споживання.

Суб'єкти: індивід, колектив, все суспільство в особі держави.

Відносини власності складаються безпосередньо в процесі виробництва в момент поєднання речових та особистих факторів виробництва за умови обмеженості ресурсів.

Роль відносин власності в тім, що вони становлять основу, ядро економічної системи, основні виробничі відносини тому що:

визначають характер економічної системи;

класову структуру суспільства;

характер поєднання факторів виробництва;

характер відносин розподілу, обміну, споживання;

мету й мотиви розвитку виробництва.

Таким чином, **власність** – це не річ, не відношення людини до речі, а **відносини між людьми** з приводу речей. Відносини власності розгортаються через всю економічну систему, пронизують всю систему виробничих відносин і проявляються через економічні інтереси.

Історичні типи власності:

- общинна;
- приватна;
- суспільна;

Зараз у країнах зі змішаною економічною системою існує два основних типи власності:

1. **Приватна** – виражає такі відносини між людьми, за яких результати й умови виробництва привласнюються **індивідуально**.

Її форми:

індивідуальна;

сімейна;

особлива колективна: акціонерна, кооперативна.

2. **Державна** – виражає такі відносини між людьми, за яких результати й умови виробництва привласнюються спільно, всіма членами суспільства (державою).

Її форми:

загальнодержавна;

комунальна, тобто власність адміністративно - територіальних одиниць: міста, району, села.

Є інша типологія власності, за якою у суспільну власність включають державну і колективну.

НТР привела до появи нового виду власності - *інтелектуальної*, котра може бути і державною і приватною.

Змішана економіка характеризується **розмаїттям типів і форм власності**, що має **об'єктивні причини**:

1. Неоднаковий рівень розвитку продуктивних сил у різних галузях і сферах економіки:

2. З розвитком НТП у виробництві йде процес концентрації (укрупнення) підприємств та їх диференціація (великі підприємства розпадаються на малі). У зв'язку із цим структура виробництва перебудовується, ускладнюється, з'являються нові ланки, нові суб'єкти й форми власності. За наявності різноманітних типів і форм власності вони взаємодіють, переплітаються, доповнюють одна іншу, створюють конкурентне середовище, повніше реалізуються економічно.

На момент проголошення незалежності, тобто в 1991 році в Україні склалася така структура власності:

- державна власність = 90%;

- колгоспно-кооперативна;
- власність громадських організацій;
- особиста власність.

Монополія, тобто виключне право держави на власність, ліквідувала конкуренцію, відчужувала трудящих від власності, стримувала НТП.

Основні напрями реформування форм власності в Україні.

Зміна економічної системи в Україні почалася з перетворення відносин власності шляхом роздержавлення і приватизації.

Роздержавлення – перетворення державної власності в недержавну.

Воно означає:

- скорочення державного сектора економіки;
- ліквідацію монополії держави на власність;
- скорочення втручання держави в економіку.

Шляхи роздержавлення власності:

Комерціалізація державних підприємств, тобто надання їм більшої самостійності, звільнення від опіки держави.

Приватизація – тобто відчуження державного майна на користь фізичних і недержавних юридичних осіб.

При цьому повинна зберігатися й державна власність, що пояснюється двома причинами:

- Треба усувати слабкі ланки в економіці;
- Треба стимулювати НТП, зокрема шляхом державного фінансування фундаментальної науки.

Принципи приватизації:

- законність;
- пільги трудовим колективам;
- (першочерговий викуп підприємства за конкурсом та виплатою;
- право працівників першочергової купівлі акцій за номіналом);
- рівність прав покупців;
- пріоритет українським громадянам;
- безкоштовна передача частини майна громадянам;
- дотримання антимонопольно-конкурентного законодавства.

Державна програма приватизації в Україні передбачає кілька **способів приватизації**:

- оренда із правом викупу майна;
- продаж з аукціону;
- продаж за комерційним конкурсом;
- продаж за некомерційному конкурсі;
- акціонування;
- продаж на виплату.

Першочерговій приватизації в Україні підлягають дві групи об'єктів:

- 1).Ті, що працюють на споживача (торгівля, громадське харчування).
- 2).Ті, що стримують стабілізацію державного бюджету (збиткові, незавершене будівництво).

Не підлягають приватизації:

- золотий і валютний запаси;
- майно Збройних сил;
- майно органів державної влади і управління;
- об'єкти науки і культури, що фінансуються з бюджету (школи, лікарні);
- атомні електростанції;
- комплекси з виробництва зброї, наркотичних речовин та ін.

Оцінка вартості підприємств, що приватизуються, здійснюється за відносною вартістю основних виробничих фондів і оборотних коштів з врахуванням їхньої потенційної рентабельності та ринкових цін на майно.

Приватизація – це етап роздержавлення, який передбачає передання працівникам права власності на частину засобів виробництва або продаж їх в приватну власність.

Способи приватизації:

- 1) викуп об'єктів малої приватизації – це спосіб приватизації, за яким власником об'єкта стає товариство покупців, створене його працівниками. Даний спосіб не передбачає конкуренцію серед покупців;
- 2) викуп державного майна підприємства згідно з альтернативним планом приватизації – спосіб приватизації, за яким власником об'єкту стає товариство покупців, яке запропонувало план, альтернативний тому, що розробила комісія з приватизації.
- 3) викуп державного майна, зданого в оренду – спосіб, за яким власником майна стає орендар відповідно до договору оренди;
- 4) продаж на аукціоні та за конкурсом – спосіб, за яким власником майна стає покупець, який запропонував у ході аукціону максимальну ціну, або на конкурсі – найкращі умови подальшої

експлуатації об'єкта, а за рівних умов – найвищу ціну;

5) продаж акцій відкритих акціонерних товариств – спосіб, за яким власником акцій державних підприємств, перетворених у відкриті акціонерні товариства, на конкурсних засадах стають ті покупці, які запропонували найвищу ціну за найбільшу кількість акцій після реалізації частини їх на пільгових умовах.

В Україні в результаті реформування відносин власності шляхом роздержавлення і приватизації, практично завершилася мала та середня приватизація і відбулася приватизація великих об'єктів як „Криворіжсталь”, „Укртелеком” та інші).

Склалися й законодавчо закріплені такі форми власності:

- приватна;
- колективна;
- державна.

Допускається існування також змішаних форм власності, власності інших держав, власності міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав.

Науковий аналіз цих змін дозволяє виявити новітні тенденції у розвитку відносин власності та їх особливості. Серед них однією із найбільш помітних стає переважання кількості підприємств з корпоративною формою власності у розвинених країнах Заходу. Їх частка у цих країнах сьогодні складає приблизно 80–90% загального обсягу виробництва. Так, у США сьогодні налічується близько 50 млн. акціонерів; розвиток індивідуально-трудова форма власності, що виявляється у зростанні кількості підприємств, які перебувають у індивідуальній формі власності; зміни у державній формі власності, яка все більше використовується у загальнонаціональних інтересах. На відміну від розвинених країн у країнах з перехідною економікою (у тому числі і в Україні) постають інші складні проблеми у сфері відносин власності, які пов'язані з переходом від адміністративно-командної економічної системи до соціально-орієнтованої ринкової економіки. Надзвичайно важливими тут є процеси формування багатоманітності форм власності та господарювання і науково обґрунтованого, виваженого реформування монопольно-державної власності – **роздержавлення**.

Найважливішою умовою становлення в Україні ринкових відносин є ліквідація монополії державної власності та перехід до різноманітних форм власності. Перетворення державної власності у інші види форми можливо шляхом приватизації та роздержавлення.

Роздержавлення – поняття, яке відображає цілий комплекс відносин щодо передачі державної власності в інші форми власності.

Роздержавлення повинне розв'язувати наступні проблеми:

- 1) подолання соціально-економічної монополії держави;
- 2) забезпечення альтернативності трудових відносин замість безальтернативного державного найму;
- 3) перехід до багатоканального формування економічного регулювання;

4) утворення соціальних гарантій і соціального захисту найманого працівника.

Існують наступні шляхи роздержавлення:

- 1) передача державних підприємств у власність трудових колективів;
- 2) розподіл державної власності або певної її частини між усіма членами суспільства;
- 3) продаж державної власності громадянам і не державним юридичним особам.

Висновок

Економічна система – це сукупність усіх видів економічної діяльності і відносин людей у процесі їх взаємодії, спрямованої на виробництво, обмін, розподіл і споживання товарів та послуг, на регулювання економічної діяльності.

Як уже розглядалося вище відносини власності виникають між людьми з приводу привласнення матеріальних і духовних благ. Тому **власність** слід розуміти, як історично визначений суспільний спосіб привласнення людьми предметів виробничого і невиробничого споживання. Власність завжди пов'язана з річчю (об'єктом привласнення), але вона не просто річ, а відношення між людьми з приводу речі.

Відносини власності втілюються, насамперед у певних юридичних нормативних актах (Конституція України, розд. 1 ст. 13, 14). Однак, глибинною сутністю усієї сукупності виробничих відносин (основним виробничим відношенням) є форма власності на засоби виробництва. Саме економічні відносини власності визначають її юридичну форму – юридичні відносини, оскільки перші є базисні (основоположні), а другі – надбудовні (похідні).

Економісти розрізняють тип власності і форму господарювання як метод її реалізації, або просто форму власності. Тип власності характеризує найбільш узагальнені принципи її функціонування. Один і той самий тип власності можна реалізувати через різні форми господарювання.

Історично відомі два типи (форми) власності – суспільна і приватна. Вони розрізняються між собою рівнем усупільнення, характером, формами і способами присвоєння.

Окрім названих вище форм власності, як свідчить історичний досвід, процес розвитку та еволюції відносин власності призвів до виникнення таких форм власності як, **«соціалістична власність»** та **«комуністична власність»**, які були теоретично обґрунтовані світовою економічною думкою.

Сучасний етап розвитку людської цивілізації характеризується суттєвими змінами у всіх сферах суспільного життя, у тому числі і в сфері соціально-економічних відносин та їх внутрішній основі – у відносинах власності.

Контрольні запитання і завдання.

1. Сутність економічної системи, її типи.
2. Економічна сутність власності.
3. Місце і роль власності в економічній системі
4. Типи, види і форми власності.

5. Визначте основні напрями реформування форм власності в Україні.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна (Є В БІБЛІОТЕЦІ ТК)

1. Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В.Д. Базилевича, В.Д. Базилевич, В.М. Попов, К.С. Базилевич, Н.І. Гражевська. – [7 вид]. – К.: Знання–Прес, 2008. – 719 с.
2. Мочерний С., Довбенко М. Економічна теорія: Підручник. – К.: Академія, 2004.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Нідп. ред. Г.Н. Климко. – [5–те вид., випр.] – К.: Знання–Прес, 2004. – Розд. 4, 5.
4. Самуельсон П. Економіка: Підручник. – Л.: Світ, 1993.
5. Чухно А. А. Основи економічної теорії: Підручник. – К.: Логос, 2003.

Додатков

6. Андрищенко А.М. Економічна теорія: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. -282 с.
7. Фицик Л.А. Економічна теорія.: Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2009-282 с.
8. Предборський В.А. Деталізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: Монографія. – К.: Кондор, 2005.

Ресурси мережі Internet

- [Економічна теорія Політекономія скачать и читать - Книгоруб.ком](http://knigorub.com/19276-EkonomiiSchna...)

knigorub.com/19276-EkonomiiSchna... копия

Калуш 2010 р. Мажиналізм (від франц. marginal - граничний) - економічна теорія, що досліджує закономірності...

- [- Базилевич В. Д. \(ред.\) - Економічна теорія: Політекономія...](http://work.crimea.ua/file1211-down.html)

work.crimea.ua/file1211-down.html копия Пошук по сайту by Google.

- [http:// economicus/ ru](http://economicus.ru) – економічний портал, головна мета якого, - надання якісної інформації по найширшому спектру економічних дисциплін.